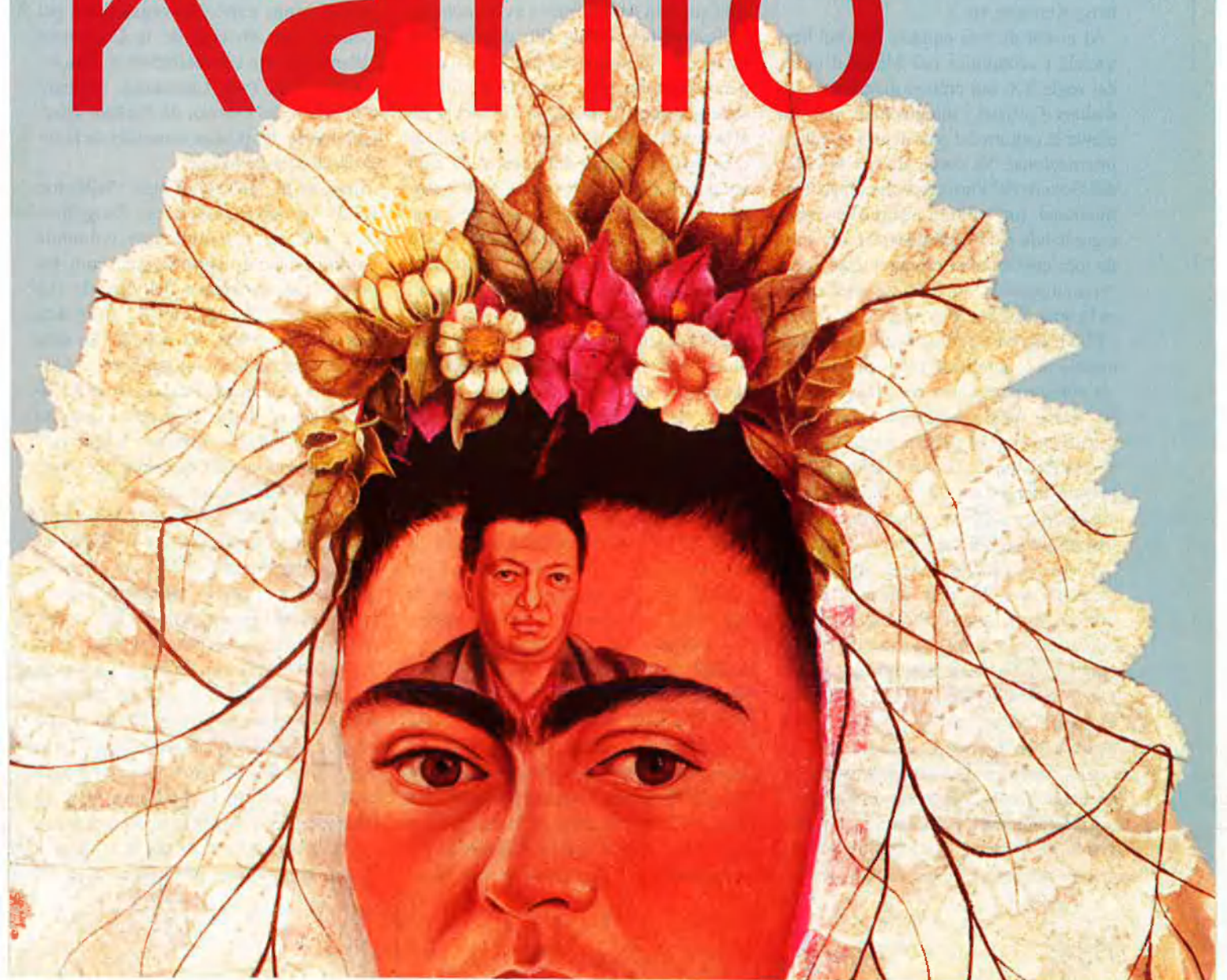

Frida

TESTIMONIS D'UNA **PINTORA**

Kahlo

al llarg del segle XX Mèxic va ser un dels països que va despertar major atenció entre la gent de les arts i les lletres del món sencer. Primer va ser tema d'interès d'arqueòlegs i antropòlegs en el segle XIX. Després la revolució va atraure l'atenció de molts viatgers. Finalment, les reformes posades en marxa després del període revolucionari van fer que molts artistes, escriptors i fotògrafs viatjaren a aquell país. La República dels Estats Units Mexicans va ser lloc de pelegrinatge de fotògrafs europeus (H. Brehme, Wilhem Kahlo, etc.); artistes i intel·lectuals del món sencer (S. M. Eisenstein, W. Maikowsky, Paul Morand, Lawrence Durrell, Edward Weston, etc) i de diverses generacions d'escriptors com la de Paul Bowles i els *beat* (Bourroughs, Ginsberg, Kerouac, etc.).

Al costat de tots aquests fets bèl·lics, socials i econòmics del Mèxic d'inicis del segle XX van créixer diverses generacions d'artistes i intel·lectuals que van elevar la cultura del país al més alt nivell internacional. Va sorgir així, a la calor del Govern del Partit Revolucionari Institucional, una cultura nacionalista protagonitzada pels "muralistes" i una altra de més cosmopolita protagonitzada pels "contemporanis", que no ha estat superada en creativitat fins avui.

El Mèxic postrevolucionari té el caire artístic del muralisme realitzat en edificis públics per pintors com Diego Rivera, David-Alfaro Siqueiros i José Clemente Orozco; el perfil musical de Silvestre Revoltas i Carlos Chávez, i l'expressió literària de Carlos Pellicer, Salvador Novo, Xavier Villaurrutia, Jorge Cuesta, Isabel Villaseñor, etc.

A aquella generació dels anys trenta, retratada per Manuel Alvarez Bravo (1902), li va seguir un grup d'artistes compromesos amb la societat de la seua època que des de la pintura de cavallet van tractar, a la seua manera, de canviar el món. Aquests són els artistes d'entreguerres, els alumnes de l'Escola de San Carlos de Mèxic i els protagonistes d'una nova Escola Mexicana de Pintura a mitjan camí entre la figuració, el paisatgisme i el surrealisme. Un grup artístic, a més, que es va veure enriquit per les

aportacions de la fotografia creativa de Manuel Alvarez Bravo. A aquest grup, que inclou, entre altres, María Izquierdo, Rufino Tamayo, Alfonso Michel, Agustín Lazo, Julio Castellanos, Antonio Ruiz *El Corcito*, Germán Cueto, Leopoldo Méndez, Fernández Ledesma, Rodríguez Saludable, Carlos Mérida, pertanyia, sense cap dubte, Frida Kahlo.

Vida fràgil, obra fèrtil. Nascuda al barri colonial de Coyoacán, al sud de la ciutat de Mèxic, el 7 de Juliol de 1910, era filla del matrimoni format pel fotògraf alemany Wilhem Kahlo (1872-1941) i la mexicana Matilde Calderón.

En una llarga entrevista amb la crítica d'art Raquel Tibol realitzada la primavera del 1953 Frida Kahlo definia així la seua família: "Ma mare, Matilde Calderón i González, era la major de dotze fills que van tenir la meua àvia *gachupina* [espanyola], Isabel, filla d'un general espanyol i el meu avi Antonio, un indígena de Morelia. La meua àvia, amb la seua germana Cristina, es va educar en el convent de les Biscaines. Allí van ser recollides a la mort del general. D'aquí va eixir Isabel per a casar-se amb Antonio Calderón, fotògraf professional que va fer daguerreotips." (1) Respecte al seu pare, confessava el següent: "Mon pare, Guillermo Kahlo, era molt interessant, de prou elegància en moure's, en caminar. Tranquil, laboriós, valent, de pocs amics. Recorde dos amics: un era un vell llarguerut que sempre deixava el seu barret al sostre dels robbers. Mon pare i el vell es passaven les hores jugant als escacs i prenent cafè. Fill d'hongaresos, mon pare va nàixer el 1872 a Baden Baden, Alemanya. Va estudiar a Nuremberg. Sa mare va morir quan ell tenia divuit anys. No va voler la madrastra, per això el meu avi, que era joier, li va donar els diners suficients per anar a Amèrica. Va arribar a Mèxic el 1891. Patia freqüents atacs epilèptics. Als vint-i-tres anys es va casar. Del seu primer matrimoni va tenir dues filles: María-Luisa i Margarita. La seua primera dona va morir en donar a llum a Margarita. La nit en què va morir la seua esposa el meu pare va cridar la meua àvia Isabel, que va arribar amb ma mare. Ella i mon pare treballaven a la mateixa botiga, es te-

nien confiança. Ell estava enamorat d'ella i més tard es van casar."

Una família d'artistes. Els vincles de Frida Kahlo amb l'art estan arrelats en la família del seu pare. El seu avi era fotògraf. I el seu pare era fotògraf. "El meu avi Calderón era fotògraf; per això ma mare va convèncer mon pare perquè es fera fotògraf. El sogre li va prestar una càmera i la primera cosa que feren va ser sortir de gira per la República. Van aconseguir una col·lecció de fotos d'arquitectura indígena i colonial i van tornar El primer despatx, l'instal·laren a l'avinguda del 16 de Setembre, que és dir molt! Des de llavors i per sempre va haver-hi en ma casa un passar amb dificultats.

"L'obra fotogràfica de Guillermo Kahlo —que es va poder veure a València gràcies a una exposició organitzada pel Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana— va ser realitzada per encàrrec de José Yves Limantour, ministre d'Hisenda del Govern de Porfirio Díaz, amb motiu del primer centenari de la independència de Mèxic.

Després de recórrer el país, Guillermo Kahlo va deixar constància fotogràfica dels edificis i monuments colonials i d'importància històrica, així com les obres contemporànies del període del "porfiriato". Aquesta labor, realitzada entre 1904 i 1908, va generar un dels primers patrimonis fotogràfics de l'arquitectura mexicana, amb més de 1.000 peces que va lliurar al govern i que van servir per il·lustrar diversos llibres editats amb motiu de l'esmentat centenari de la independència mexicana.

Segons el professor mexicà Jesús Molina Lazcano "aquest treball de Kahlo no sols és important per la gran empresa que significa, per la infraestructura de transport de l'època, acudir a tota la República carregant el seu equip per fotografiar tots els monuments i edificis propietat de l'estat, a més de compendiar-los en una sola obra. Kahlo també ofereix una visió totalment diferent de la resta dels seus companys estrangers, que observen un Mèxic pintoresc, que es descobreixen en l'alteritat pel que és diametralment oposat d'"els seus mons". Kahlo registra una nova visió d'aquest

A l'esquerra, la pintora a Coyoacán, l'any 1951.

A dalt, amb la seua família el 1926.

A sota, Frida Kahlo amb el pintor Diego Rivera, amb qui es casà dues vegades, retratats a l'hospital l'any 1950. De resultes del dramàtic accident que va patir quan era jove, la relació de la pintora amb els hospitals i els metges va ser constant. Finalment, a sota, Frida, Natalia Sedova i Trotski, al Puerto de Tampico, a Veracruz. Frida i el polític rus van viure una història d'amor estranya, que encara avui està envoltada per un cert misteri. Com també la vida mateixa de Frida Kahlo.

país, donada per algú no mexicà i que no es limitava al costumisme del lloc. Guillermo Kahlo retrata l'edifici que empara la persona, i aquesta, si arriba a aparèixer en la fotografia, serà presa només com a valor d'escala". (2)

L'obra fotogràfica del pare de Frida Kahlo se sumava, doncs, al Mèxic pintoresc, antropològic, urbà, etc., vist per "ulls estrangers", és a dir, per aquests primers fotògrafs europeus i nord-americans que en la transició dels segles XIX i XX retraten el Mèxic independent i el Mèxic de la revolució, un país que va tenir intèrprets fotogràfics forans de la importància de Karl Lumholtz, Gustav Scheibe, Eugene Omar Golbeck, Desitré Charnay, Charles B. Lang, Wilhem Henry Jackson, Eadweard Muybridge, Hugo Brehme, Teobert Maler, Sumner Matteson, etc. Segons Raquel Tibol, autora d'una de les primeres biografies sobre Frida Kahlo, va ser el pare de Frida el que "li va inculcar un dels atributs que haurien de ser sosteniment de la seua tràgica condició: la capacitat de sobreposar-se a la vida, no amb lamentacions, sinó amb fets i productes".

La malaltia, sempre. La malaltia va ser companya de la biografia de Frida Kahlo des de ben petita: "Als sis anys vaig tenir poliomielitis. Des de llavors ho recorde tot clarament. Vaig passar nou mesos al llit. Tot va començar amb un dolor terrible a la cama dreta, des de la cuixa cap avall. Em rentaven la cama en una tineta amb aigua de noguer i drapets calents. La poteta va quedar molt prima. Als set anys usava bota. Al principi vaig suposar que les burles no em farien nosa, però després sí que me'n feien i cada vegada més intensament." La joventut de Frida Kahlo va transcórrer entre les creences religioses de sa mare —"ma mare va arribar a la histèria per la religió"— i les seues primeres inclinacions progressistes —"als tretze anys vaig començar a militar en les organitzacions estudiantils d'esquerra"—. La fugida de la seua germana de la casa

familiar també va ser important en la vida juvenil de l'artista. Tot transcorria més o menys normal en el Mèxic postrevolucionari quan Frida Kahlo sofrí l'accident que la marcà físicament per a la resta de la seua vida.

"Els camions de la meua època eren absolutament febles; començaven a circular i tenien molt d'èxit; els tramvies caminaven buits. Vaig pujar al camió amb Alejandro Gómez Àries. Jo em vaig asseure a la vora, al costat del passamà i Alejandro al meu costat. Moments després el camió va xocar amb un tren de la línia Xochimilco. Va ser un xoc estrany; no va ser violent, sinó sord, lent i tots en vam eixir malparats, sobretot jo. Recorde que va ocórrer exactament el 17 de setembre del 1925, l'endemà de les festes del 16. Jo tenia llavors quinze anys, però semblava molt més jove, fins i tot més jove que Cristi, amb qui em porte onze mesos." L'impacte de l'accident va quedar imprès en la memòria de Frida Kahlo fins al punt que en les seues entrevistes volia reproduir amb tot luxe de detalls la crueltat dels fets:

"El xoc ens va fer botar avant i a mi el passamà em va travessar com l'espasa a un bou. Un home em va veure amb una tremenda hemorràgia, em va carregar i em va posar en una taula de billar fins que em va recollir la Creu Roja. Vaig perdre la virginitat, se'm va ablanir el ronyó, no podia orinar i del que jo més em queixava era de la columna vertebral. Ningú no em va fer cas. A més, no es feien radiografies. Em vaig asseure com vaig poder i els vaig dir als de la Creu Roja que cridaren la meua família. Matilde va llegir la notícia en els periòdics i va ser la primera a arribar, no em va abandonar durant tres mesos; de dia i de nit al meu costat. Ma mare es va quedar muda durant un mes per la impressió i no va venir a veure'm. La meua germana Adriana, en saber-ho, es va desmaiar. A mon pare, li va causar tanta tristesa que va emmalaltir i només vaig poder veure'l després de vint dies." Durant els tres mesos que Frida Kahlo va

estar a l'hospital li va donar temps, segurament, d'esbossar alguns dibuixos de l'accident. Se'n conserva un amb data de 17 de setembre del 1926, en què es reconstrueixen els fets. Una dona apareix tombada al sòl i embenada. Al costat hi ha l'edifici de la Creu Roja, i damunt, l'autobús que xoca amb el tren. Un esbós de memòria de l'accident? En qualsevol cas, un dels primers motius autobiogràfics pels que discorreria la temàtica de la pintura d'aquesta artista mexicana. El dibuix està realitzat com un exvot popular mexicà, renunciant a les normes d'ús acadèmic de la perspectiva i contant, en un paper, el nombre més gran de coses.

Curiosament, amb el pas dels anys, Frida Kahlo trobà un exvot pintat sobre planxa de metall, al·lusiú a un accident entre un autobús i un tramvia. A la pintura anònima afegí una llegenda a mà:

"Els esposos Guillermo Kahlo i Matilde C. de Kahlo, donen les gràcies a la Mare de Déu dels Dolors per haver salvat la seua xiqueta Frida de l'accident succeït el 1925 en el cantó de Cuauhtémoc i calçada de Tlalpan." Anys més tard pintà el quadre titulat *L'autobús* (1929), d'intenció social, en què Frida evoca un grup de viatgers d'autobús i s'inclou al costat d'una ama de casa, un obrer amb la seua granota blava, una índigena amb els seus fills i un tècnic de la classe mitjana. L'obra, representativa de la primera època d'aquesta artista, respon a l'estètica realista de l'època, d'influència nord-americana, en el millor estil de Ben Shan.

Cartes a Gómez Àries. La recuperació des de Coyoacán va ser tan lenta que Frida Kahlo començà a escriure cartes als seus amics, i en particular a Gómez Àries, que anava amb ella el dia de l'accident. En una de les epístoles li deia:

"Tu, millor que ningú, saps com he estat de trista en aquest porc hospital, perquè te l'has d'imaginar i a més ja t'ho hauran dit els xicots. Tots em diuen que

Tot transcorria normalment en el Mèxic postrevolucionari quan Frida sofrí l'accident que la marcà per sempre

Frida Kahlo, el cinema

La notícia publicada recentment en la premsa internacional de la realització d'un film sobre la vida i obra de Frida Kahlo (1907-1954) dirigida per Julie Taymor i interpretada per la jove actriu mexicana Salma Hayek torna a l'actualitat la personalitat d'aquesta pintora mexicana d'inicis de segle, formada a la calor del muralisme mexicà del primer terç del segle XX i que un accident del carrer va deixar en una cadira de rodes fins a la seua mort.

Frida Kahlo, filla d'un fotògraf d'origen alemany i d'una mexicana d'origen espanyol, forma part així mateix d'una generació de dones artistes mexicanes que van donar un perfil propi a la pintura, el dibuix i la fotografia d'aquell país llatinoamericà. En aquest grup de dones es troben, entre altres, Tina Modotti, Lola Álvarez Brau, María Izquierdo, Nahui Ollin, Isabel Villaseñor, etc.

Recentment, l'escriptora francomexicana Elena Poniatowska –premi de novel·la Aiguanaix de 2001– publicà el llibre *Las siete cabritas* (Tlalaparta, Nafarroa, 2001), en què reivindicava el paper de la dona en el Mèxic del segle XX, amb breus biografies de Frida Kahlo, Pita Amor, Nahui Ollin, María Izquierdo, Elena Garro, Rosario Castellans i Nellie Campobello, pintores, poetesses, escriptores, muses capaces de donar vida a un guió de cine tan suggestiu com el de Frida.

Curiosament, Elena Poniatowska deixava fora de l'antologia de dones suggestives del Mèxic contemporani la fotògrafa italoamericana Tina Modotti (1896-1942) la llegendària vida de la qual en el cine, la foto i la política donaria per fer un film dramàtic sobre la ruptura de la dona amb el masclisme en el Mèxic postrevolucionari.

La idea de filmar la vida de Frida Kahlo i l'entorn polític, cultural i artístic de la primera meitat del segle vint a Mèxic ve de lluny. Va ser el director mexicà Paul Leduc el que va filmar la primera pel·lícula sobre la vida i obra de l'artista. Titulada *Frida, naturaleza viva* (1984), feia un plantejament rigorós sobre el te-

ma i oferia una actuació excepcional d'Ofelia Medina. Després ho va intentar la cantant Madonna, que va arribar a entrevistar-se a la Ciutat de Mèxic amb Alejandro Gómez Árias –advocat i amic de Frida– per a tractar de posar en marxa un projecte cinematogràfic sobre Frida. De tornada als EUA la cantant Madonna escrigué a Gómez Árias: “Voldria agrair-te que ens hages hostatjat a ta casa i que hages compartit els teus secrets sobre Frida amb mi. Desitjaria haver-la conegut tan bé com tu. Frida és la meua obsessió i inspiració. No oblidaré la teua promesa nadalenca i espere que pugui visitar-te quan torne a Mèxic. T'envie una fotografia meua amb cabell fosc perquè comproves que no sóc rossa natural. Espere que et trobes bé i saluda la teua esposa.” (Carta de Madonna a Gómez Árias, juny 1989.)

A Hollywood no li han passat desapercebudes les subhastes d'art llatinoamericà en els Estats Units d'Amèrica ni la valoració creixent dels muralistes Orozco, Rivera i Siqueiros o de les artistes vinculades al surrealisme mexicà –Leonora Carrington, Frida Kahlo, Remedios Encalle–. També té molt present l'atractiu mític del Mèxic postrevolucionari evocat, en el seu temps, per fotògrafs (Edward Weston, Paul Strand, etc), escriptors (Lawrence Durrell, Malcom Lowry, William S. Burroughs, etc), músics (Cooiland, Paul Bowles)... No és estrany, doncs, que la indústria nord-americana del cinema haja vist en la vida de Frida Kahlo –símbol així mateix de la lluita de l'alliberament de la dona en el segle XX– el guió perfecte per vendre un film al mercat llatí dels EUA i al mercat hispà del món sencer.

A interpretar Frida Kahlo, va aspirar primer l'actriu d'origen portorriqueny Jennifer López i després l'actriu de Veracruz Salma Hayek. Aquesta actriu, formada al teatre i la televisió mexicanes –*Aladino y la lámpara maravillosa* (1988) i *Nuevo amanecer* (1990)–, és ara moda als EUA per les seues actuacions en els films de Robert Rodríguez *Rebel Highway*, *Abierto hasta el amanecer*, *El mariachi*, etc., i en altres pel·lícules nord-americanes (*Mi vida loca* (1993); *Fied* (1995), *The faculty* (1998), *Solo los tontos se enamoran* (1999), etc., ha estat

l'actriu que Mark Gill, president de la productora Miramax de Los Angeles ha triat per protagonitzar el film de Frida Kahlo que dirigirà Julie Taymor.

Per a aquesta filmació –en què participa així mateix Salma Hayek, com a productora amb la seua empresa Ventanarosa– s'han contractat diversos actors europeus i nord-americans que donaran vida als principals personatges del guió.

Alfred Molina interpretarà el pintor Diego Rivera; Edward Norton farà del multimilionari Nelson Rockefeller; Meua Mestre farà de Cristina Kahlo; Antonio Banderas recrearà el pintor D. A. Siqueiros; Ashely Judd farà el paper de la fotògrafa Tina Modotti i l'actor Geoffrey Rush interpretarà Trotski.

Sobre la interpreteació de la vida i obra de Frida Kahlo l'actriu Salma Hayek s'ha desbordat en declaracions altisonants com ara: “Em va posseir l'ànima i la mà de Frida Kahlo.” Fins al punt que diu que en el film ella mateixa pinta els quadres de la pel·lícula.

La filmació d'aquesta Frida Kahlo tindrà en compte l'ambient del Mèxic postrevolucionari que va generar la important activitat artística dels muralistes i la literària dels “contemporanis” precursor del grup poètic d'Octavio Paz.

Hayek no ha perdut ocasió per reivindicar així mateix que “Frida va ser una dona avançada al seu temps, un enigma, una icona, un misteri i va tenir la màgia que tant ens impacta”, segons declarava a Joaquim Ibarz, corresponsal del diari *La Vanguardia* a Mèxic.

La batalla entaulada per Jennifer López i Oliver Stone, d'una banda i Hayek i Mark Gill, de l'altra, ja té un vencedor. Ara només falta que la reconstrucció d'aquella època, aquella vida i aquelles relacions tempestuoses de la pintora amb el “geni” de Rivera i els seus amics i coneguts, fructifiquen en un bon film –com el primigeni de Paul Leduc–, més enllà del mite que fa uns anys es va iniciar als EUA i que es perpetua a Mèxic sobre la vida, transgressions, ruptures, èxits, passions d'una dona forta de vida fràgil, autora d'unes obres que han aconseguit avui les més altes còtitzacions del mercat de subhastes novaiorquès.

M. G.

no siga tan desesperada, però ells no saben el que és per a mi haver de passar-me tres mesos de llit –que és el que necessite passar– havent estat tota la meua vida una rondaire de marca major. Però què hem de fer, encara sort que no se'm va emportar la mort. No ho creus? (Carta a Gómez Arias, 13-X-1925.)

En el text d'aquesta carta inclou una calavera. Il·lustra d'aquesta manera el que denomina *la pelada*. S'ha escapat de la mort, Frida es passa uns quants mesos escrivint cartes i llegint llibres. També pinta. Llegeix *La llanterna sorda*, de Jules Renard, i el *Jesús* d'Henri Barbusse. Mentrestant fa un retrat a Chon Lee. Alejandro li escriu des d'Alemanya. Frida li contesta des de Coyoacán. En una de les missives, parlant dels seus retrats pictòrics, confessa a l'amic: "Estic fent el retrat de Lira, més lleig que una mala cosa. El va voler amb un fons estil Gómez de la Serna." (Carta a Gómez Arias, 4-V-1927.)

En aquesta correspondència apareix el tema del mar Mediterrani. Frida escriu el següent: "Segons el que em dius, el Mediterrani és meravellosament blau, el coneixeré alguna vegada? Crec que no, perquè tinc molt mala sort i el meu millor desig des de fa molt de temps ha estat viatjar. Només em quedarà la malenconia dels que han llegit llibres de viatge. Ara no llegesc gens [...] Em crec segurament molt sàvia. I només veig en el periòdic 'l'editorial' i el que passa a Europa." (Carta a Gómez Arias, 2-VIII-1927)

No se li escapa el tema postrevolucionari mexicà i afegeix: "De la revolució, ací encara no se'n sap res, ara el que sembla que els pot és Obregón, però ningú no en sap res." (Carta a Gómez Arias, 2-VIII-1927)

En una de les últimes cartes remeses a Alejandro Gómez Arias i dos anys després de l'accident, Frida Kahlo es mostra desesperada i fa balanç de la seua desgràcia amb aquestes ratlles: "Continue malament i gairebé sense esperances. Com sempre, ningú no s'ho creu. Avui és el 17 de setembre, el pitjor de tots perquè estic sola. Quan tu vingues jo no podré oferir-te res del que voldria. En compte de pelada i coqueta seré només pelada i inútil, que és pitjor. Totes aques-

tes coses em turmenten constantment." (Carta a Gómez Arias, 17-IX-1927.)

Per les mateixes dates que inicia aquesta àmplia correspondència amb Gómez Arias l'artista Frida Kahlo ingressa el 1927 a les Joventuts del Partit Comunista Mexicà. Està, així mateix, a punt de recuperar-se i de conèixer Diego Rivera.

La relació amb els comunistes.

Precisament Gómez Arias, en les seues confessions a Víctor Díaz Arciniega, deixa clara la militància política de Frida Kahlo i els seus vincles d'amistat amb l'artista: "Tina Modotti la va portar al Partit Comunista, i no Diego Rivera, com diu. A partir d'aquí Frida es mescla amb aquella gent i coneix Diego. Passa tot tipus de fervor partidista. Diego s'enamora d'ella i es casen. Entre nosaltres, que ens continuàvem veient, no va haver-hi cap escena violenta ni res per l'estil. Al contrari: a partir de llavors la nostra amistat es va accentuar encara més, perquè em vaig tornar l'amic a qui contava les seues coses i a qui recorria en qualsevol moment durant la seua llarga vida marital amb Diego. Això que parlen de l'amor de Diego per Frida i de Frida per Diego és relatiu. És clar, que va existir amor, però viure amb el monstre no era una cosa gaire grata. Llavors, Frida torna a recaure i entra en un període en què els metges es disputen el privilegi d'atendre l'esposa del gran pintor. Crec que a vegades els seus tractaments eren absolutament interessats i inútils, perquè l'operaren com dèsset o divuit vegades i algunes van ser intervencions molt serioses, de molt alta cirurgia. Va ser quan va començar el drama dels cotilles d'algeps, ferro, drap i tot això que l'obligaven a usar i que ella suportava amb enteresa. Frida mai no va ocultar la seua enorme vitalitat ni el seu desig de vida, en totes les seues ordres. Va ser un període molt tempestuós, en què Frida, aclaparada i turmentada pel dolor, va derivant a altres coses, com el consum de drogues, que era una cosa perfectament explicable i justificable, perquè els analgèsics comuns ja no li feien efecte, i la morfina sí. (4)

"Sobre la vida sentimental de Frida Kahlo, l'amic Gómez Arias puntualitza

Amics, coneguts

Tina Modotti. Fotògrafa (Udine, Itàlia, 1896-Mèxic, DF, 1942). Va emigrar de jove als Estats Units d'Amèrica. El 1923 viatjà a Mèxic amb el fotògraf nord-americà Edward Weston. Durant la seua estada a Mèxic (1923-30) va compaginar l'activitat fotogràfica amb la política militant a les files del Partit Comunista Mexicà. Va ser amiga de Frida Kahlo, a qui va introduir en les idees d'esqueres. Vinculada al Sindicat de Tècnics, Pintors i Escultors de Mèxic, va col·laborar amb el periòdic *El Mochete* i va realitzar alguna exposició a la Biblioteca Nacional. Va ser amiga dels "muralistes" mexicans i model de Rivera en algun dels murals de Chapingo i la Ciutat de Mèxic. El 1930 va ser expulsada de Mèxic. Després va treballar per al Socorro Rojo Internacional a l'URSS i a Espanya. Va participar en la Guerra Civil espanyola (1936-39). Finalitzada la contesa es va exiliar amb Vittorio Vidali a Mèxic. Va reprendre l'activitat fotogràfica i va morir estranyament als quaranta-dos anys a la capital mexicana. Està considerada una de les grans fotògrafes modernes de Mèxic.

Diego Rivera. Pintor (Guanajuato, Mèxic, 1886-Mèxic, D.F., 1957). Format a l'Escola de Belles Arts de Sant Carles de Mèxic (1898-1905). Viatja a Madrid i París (1909). Coneix a Angelina Beloff. Torna a Mèxic (1910). Amic de Picasso i Elie Faure. De tornada a Mèxic comença a pintar els murals de l'Escola Nacional Preparatoria (1922), funda el Sindicat d'Obrers, Tècnics, Pintors i Escultors i ingressa en el Partit Comunista Mexicà (1922). Inicia els murals de la Secretaria d'Educació Pública de Mèxic (1923). Coneix Tina Modotti i la pinta en els murals de Chapingo (1926). Es casa amb Frida Kahlo (1929). Pinta els murals del Palau de Cortès en Cuernavaca (1929). Viatja als Estats Units d'Amèrica del Nord (1930). Pinta murals per a San Francisco,

Chicago, etc. De tornada a Mèxic pinta els murals el Palau de Belles Arts (1931). El Rockefeller Center destrueix un mural de Rivera (1934). Redacta amb Breton i Trotski el "Manifest de l'Art Lliure Revolucionari" (1938). Pinta el mural per a l'Hotel del Prado (1947-48). Acaba el mural del Palau Nacional (1951). Mor Frida Kahlo (1954). El 24 de novembre de 1957 mor a Mèxic.

Lev Trotski. Dirigent polític rus (Yanovka, Ucraïna, 1879 - Mèxic DF, 1940). D'origen jueu. Es va formar a la Universitat d'Odessa. Afiliat des de jove a la socialdemocràcia, va ser dirigent de la Unió Laboral de Rússia. El 1899 és detingut, empresonat i deportat a Ust-Kut (Sibèria). El 1902 aconsegueix fugir a Londres, on coneix Lenin. El 1905 torna a Rússia, però és deportat de nou a Sibèria (1905-1907). El 1907 torna a fugir i viatja per Àustria, França i els EUA. Escriu i publica llibres. En produir-se la revolució russa torna al seu país, participa en les negociacions de pau de Brest-Litovsk i és elegit president del Soviet de Petrograd. Va organitzar l'Exèrcit Roig. A la mort de Lenin (1924) va ser exclòs de la direcció del Partit Comunista i el 1929 va haver d'exiliar-se, pel seu enfrontament amb Josef Stalin. Va viure exiliat a Turquia —on va fundar la IV. Internacional Comunista— i en diversos països europeus fins a emigrar definitivament a Mèxic. El 1940 va ser assassinat a Coyoacán (Mèxic), pel militant "estalinista" català Ramon Mercader. Va escriure, entre altres llibres: *La meua vida* (1930), *La revolució permanent* (1933), *Història de la revolució russa* (1936), *On va la Unió Soviètica* (1937), *Stalin* (1941), etc.

Alejandro Gómez Árias. Polític i escriptor (Oaxaca, 1906-Ciutat de Mèxic, 1990). Va fer els seus primers estudis a l'Escola Nacional Preparatòria, on va coincidir amb Miguel N. Lira, Frida Kahlo, Ernestina Marín, Alfonso Villa, Manuel González, etc. El grup era conegut com "Los Cachuches". El 1925 anava amb Frida Kahlo quan va sofrir un greu accident d'autobús. Viatja a Alemanya i Itàlia. Quan torna estudia a la Facultat de Dret de la Universitat Nacio-

nal de Mèxic. Va ser president de la Condeferación Nacional d'Estudiants i militant del Partit Nacional Vasconcelista. Va ser mestre a l'Escola Nacional Preparatòria i a l'Escola Central d'Arts Plàstiques. El 1943 va abandonar la secretaria d'educació pública. Va treballar com a advocat. Va participar amb Lombardo Toledano en la fundació del Partit Popular, que va abandonar en 1951. Es va casar amb Teresa Salazar Mallen. Doctor Honoris Causa de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (1979). El 1989 la cantant nord-americana Madonna va visitar Gómez Árias per parlar-li del seu propòsit de fer una pel·lícula sobre Frida Kahlo. Va publicar *Memòria personal d'un país* (1990), editada per Víctor Díaz Arciniega.

Lázaro Moradenques. Polític i militar (Jiquilpan, Michoacán, 1895-Mèxic, DF, 1970). Militar de professió. Va ser ministre de Governació (1919), de Guerra i Marina (1933) i després president de la República dels Estats Units Mexicans (1934-1940). Durant el seu mandat presidencial va fer una política social i econòmica que va impulsar la reforma agrària, la nacionalització del petroli, l'educació indígena i les relacions amb la república espanyola a la qual va ajudar durant la Guerra Civil (1936-1939). Va donar asil polític a Trotski a Mèxic (1937-40). Va ser amic de Diego Rivera i Frida Kahlo. Va acollir milers de refugiats espanyols al final de la Guerra Civil espanyola i els va donar facilitats per a nacionalitzar-se i reprendre la seua vida a Mèxic.

David Alfaro Siqueiros. (A la dreta) Pintor, (*Chihuahua*, 1898- Mèxic, DF, 1974). Format a l'Escola de Belles Arts de San Carlos de Mèxic. Va participar en la revolució mexicana (1910-17). Va viatjar a Europa i als EUA i en 1922 va tornar al seu país i es va incorporar al moviment muralista mexicà. Va ser el dirigent del Sindicat de Tècnics i Artistes que editava el periòdic *El Machete* en què va col·laborar la fotògrafa Tina Modotti (1923-30). Va participar com a voluntari en la Guerra Civil espanyola. Va ser coronel de l'Exèrcit Popular i va participar en el Congrés d'Intel·lectuals

en Defensa de la Cultura. A Espanya va conèixer Josep Renau, a qui va invitar posteriorment a col·laborar en el mural *El retrat de la burgesia* (Mèxic, DF, 1939-40). El 1940 va participar a Coyoacán en un atemptat fracassat contra el dirigent revolucionari Trotski. Va fer murals per a l'Escuela Nacional Preparatòria, el Centre Mèdic, el Museu Nacional d'Història al Castell de Chapultepec, Plaça Art Center de Los Angeles, el Poliforum, el Palau de Belles Arts, la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, etc. Va escriure diversos llibres sobre art i política.

José Clemente Orozco. Pintor. (Zapotlan, Jalisco, 1883-Mèxic DF, 1949). Es va iniciar en la litografia i el dibuix i després va passar a la pintura mural. És un dels pintors muralistes més prestigiosos de Mèxic. Va realitzar murals en la New School for Social Research de Nova York, l'Escola Nacional Preparatòria de la Ciutat de Mèxic (1922-27); la Universitat i el Palau de Govern de Guadalajara; el Palau de Belles Arts de la capital mexicana, etc. El 1940 el president Lázaro Moradenques li va encarregar pintar el nou edifici del Tribunal Suprem de Mèxic. El 1942 va pintar els murals de l'Hospital de Jesús de Guadalajara. Hi ha obra seua a la Capella de l'Orfenat de la Ciutat de Mèxic. Es autor del llibre *Nou món, noves races i nou art* (1929) i de *Textos d'Orozco* (Mèxic, DF, 1955).

Manolo García

el següent: 'Al costat d'açò, la vida tan lliure amb Diego potser la porta a les seues aventures homosexuals, algunes potser falses i altres reals. Hi ha molta especulació sobre això.'

Vida amb Diego Rivera. En el relat autobiogràfic de la pintora Frida Kahlo contat a Raquel Tibol explica així la seua primera trobada amb el pintor Diego Rivera: "Després de passar un any enguixada en diferents cotilles vaig començar a sovintejar la secretaria d'educació, on Diego estava pintant els seus murals. Jo tenia una inquietud tremenda per pintar el fresc. Li vaig mostrar a Diego els treballs que havia fet i em va dir: 'La seua voluntat l'ha de portar a la seua pròpia expressió.' Llavors vaig començar a pintar coses que li van agradar. Des de llavors m'admira, em vol."

Per aquestes dates Frida Kahlo pinta a la manera de Diego Rivera. A aquell període corresponen obres com *La dida i jo*, *L'abraç d'amor entre l'univers, la terra, jo i Diego*.

Els vincles de Rivera amb els Estats Units d'Amèrica faciliten els contactes professionals de Frida Kahlo amb el mercat artístic nord-americà. Així, el 1938 fins i tot exposa a la ciutat de Nova York.

"La meua primera exposició es va portar a terme en la Galeria Julien Levy de Nova York l'any 1938. El primer quadre que vaig vendre el va adquirir Jackson Phillip. L'enginyer Morillo va adquirir igualment la major part de la meua producció pictòrica."

Frida ja té, en aquell moment, una alta estima de la pròpia obra i del significat que té en la seua vida després de l'accident: "Els meus quadres estan ben pintats, no amb lleugeresa, sinó amb paciència. La meua pintura porta dins el missatge del dolor. Crec que, si més no, a poques persones els interessa. No és revolucionària, perquè em continue fent il·lusions que és combativa; no puc. La pintura em va completar la vida. Vaig perdre tres fills i una altra sèrie de coses que haurien omplert la meua vida horri-

ble. Tot això ho substitueix la pintura. Jo crec que el treball és el millor."

Breton i Trotski a Mèxic. El 9 de gener de 1937 arriba a Mèxic a través del port veracruzano de Tampico Lev Trotski i la seua dona. L'abril del 1938 arriba a la Ciutat de Mèxic per donar unes conferències l'escriptor surrealista André Breton. Diego Rivera és l'amfitrió d'ambdós. El 1938 Breton i Trotski realitzen un viatge amb Diego Rivera a l'estat de Michoacán i sorgeix així el "Manifest per un Art Revolucionari Independent". Des de llavors André Breton recolza la pintura de Frida a França i als Estats Units d'Amèrica. Trotski, per la seua banda, s'enamora de Frida.

Segons un testimoni escrit per l'holandès Van Heijenort, secretari de Trotski, la trobada amorosa tingué lloc algunes setmanes després del final de les audiències de la Comissió Dewey: "La situació es va tornar tan tensa que els que es trobaven molt pròxims a Trotski van començar a preocupar-se... Es podia endevinar l'escàndol i les greus repercussions polítiques que açò tindria." (3)

Segons un dels biògrafs de Diego Rivera, el nord-americà Patrick Marnham: "En aquell moment. Trotski, rejoyent per la seua actuació davant de la Comissió Dewey i meravellat per l'esplendor de Mèxic, es va permetre el luxe de tenir una aventura amb la seua amfitriona Frida Kahlo. S'havia aficionat a cavalcar pels camps dels afores de Taxco i el seu romanç amb Frida va ser potser el primer senyal que el caràcter intoxicant de la vida mexicana començava a afectar-li el judici.

"Trotski, incapaç de dominar la seua passió sexual, es va enamorar. Per la seua banda, els mòbils de Frida eren més complicats. És possible que la idea l'afalagara i se sentira intrigada pel 'Vell', com ella li deia, però també estava encantada que Trotski li brindara una altra oportunitat de castigar el seu marit per l'aventura que havia tingut amb la seua germana." (4)

L'aventura s'acabà el 15 de juliol de

1937. Rivera no va sospitar res fins a un any més tard, després de la seua ruptura política amb Trotski.

Rivera i Frida acabaren divorciant-se l'octubre del 1938. Una ruptura de breu durada perquè el 8 de desembre de 1940 es tornaren a casar.

Dolor, pintura i política. La vida de la pintora Frida Kahlo va estar sempre solcada per una trajectòria assentada en el dolor, en la passió personal per la pintura i en el compromís pels canvis socials de l'època.

El 1946 Frida tornà a Nova York per sotmetre's a una intervenció quirúrgica. En una carta a Gómez Àrias li escriu: "Ja vaig passar *the big* tràngol operator. Fa tres *weeks* que van procedir a tallar i tallar ossets. I és tan meravellós aquesta *medicamenta* i tan ple de vitalitat el meu *body* que avui ja van procedir al *pren* en els meus *puer feet* per dos minutets, però jo mateixa no el *belive*. Les dues *first* setmanes van ser de gran patiment i llàgrima, perquè els dolors no li'ls desitge a *nobody* —són *buten* d'estridents i malignes, però ja en aquesta setmana es va alleugerir el xisclé i amb ajuda de *pastillàmenes* he sobreviscut més o menys bé". (Carta a Gómez Àrias, 30-VII-1940.)

Aquesta història es torna a repetir el 1950. La mateixa Frida la narra així: "He estat malalta un any: 1950-1951. Set operacions a la columna vertebral. El doctor Farril em va salvar. Em va tornar a donar alegria de viure. Encara estic a la cadira de rodes i no sé si prompte tornaré a caminar. Tinc la cotilla d'algeps que, a pesar de ser una llauna parorosa, m'ajuda a sentir-me millor de l'espina. No tinc dolors. Només un cansament..., i com és natural, moltes vegades desesperació. Una desesperació que cap paraula pot descriure. Això no obstant, tinc ganes de viure. Ja vaig començar a pintar. El quadret, li'l regalaré al doctor Farril, l'estic fent amb molt d'afecte per a ell. Tinc molta inquietud per l'assumpte de la meua pintura. Sobretot per transformar-la perquè siga útil, perquè fins ara no he pintat sinó l'ex-

Pictòricament, Frida va representar el seu dolor en totes les versions possibles. Va ser una extraordinària retratista

pressió honrada de mi mateixa, però allunyada absolutament del que la pintura pot servir per al Partit. He de lluitar amb totes les meues forces perquè la poca feina positiva que la meua salut em deixa fer s'adrece a ajudar a la Revolució. L'única raó real per a viure." (Carta a Gómez Árias, 30-VI-1940.)

El procés de deterioració del seu cos segueix imparable. A pesar de les diverses intervencions als Estats Units d'Amèrica i a Mèxic l'11 de febrer de 1954, li amputen una cama. Sobre el tema diu en el seu diari: "Em van amputar la cama fa sis mesos, se m'han fet segles de tortura i alguns moments gairebé vaig perdre la raó. Continue sentint ganes de suïcidar-me. Diego és el que em para per la meua vanitat de creure que li puc fer falta. Ell m'ho ha dit i jo el crec. Però mai en la vida he sofert tant. Esperaré un temps..." El diari de Frida Kahlo es converteix en el testimoni de la seua vida, inquietuds, inseguretats, fermeses, creences.

Tots els dolors representats. Com apunta encertadament la crítica d'art argentina Raquel Tibol, gran especialista en l'art mexicà del segle XX: "Pictòricament, Frida va representar el seu dolor en totes les versions possibles: analítiques, simbòliques, líriques o burlesques. Extraordinària retratista, la sèrie dels seus autoretrats és un exemple admirable de l'expressió intensiva però mai repetida d'un mateix element."

Sobre la pintura de Frida Kahlo el pintor Diego Rivera, en unes declaracions fetes a Santiago de Xile a Raquel Tibol el 1953 digué: "És una artista forta, valiosa, profunda. L'única carta que em va escriure Picasso en la seua vida va ser arran d'una exposició dels quadres de Frida a París." La carta deia: "Ni Derain, ni jo, ni tu som capaços de pintar un cap com els de Frida Kahlo."

Més endavant afegia: "Diversos crítics de diferents països han trobat que la pintura de Frida Kahlo és la més profundament i popularment mexicana del temps actual. Jo hi estic d'acord."

Sobre el perfil de dona pintora Diego Rivera afegia finalment: "D'altra banda, és la primera vegada en la història de l'art que una dona ha expressat amb

franquesa absoluta, descarnada i, podríem dir, tranquil·lament feroç, aquests fets generals i particulars que concerneixen exclusivament la dona. La seua sinceritat que potser direm alhora tendríssima i cruel, l'ha portat a donar, de certs fets, el testimoni més indiscutible i cert; per això ha pintat el seu naixement, el seu alletament, el seu creixement en la família i els seus terribles patiments de tot ordre, sense arribar mai a la més lleugera exageració o discrepància dels fets precisos, i conservant-se realista, profunda, com ho és sempre el poble mexicà i el seu art, fins en els casos en què generalitza els fets i sentiments, fins a arribar a una expressió cosmogònica."

Diego Rivera expressava així mateix la seua admiració per la seua dona en aquests termes: "Frida Kahlo és en realitat un ser meravellós, proveït d'una força vital i un poder de resistència al dolor molt superior al normal.

Quant als vestits amb què li agradava vestir-se, rebre la gent i molt sovint pintar-se, Diego Rivera afegeix: "Frida manifesta la seua personalitat en el seu pentinat, en la seua manera de vestir, en el seu gust opulent d'adornar-se amb joies més estranyes i belles que no riques. Ama els jades mil·lenaris i vesteix l'hui-pil i el vestit de tehuana amb faldilla d'olán planxat que van usar i usen les dones de Tehuantepec, Oaxaca i Juchitán, que parlen el zapotec i el mixteco. En la seua manera de vestir és l'encarnació mateixa de l'esplendor nacional."

Va ser precisament el 1947 que Frida Kahlo participà amb el quadre *Tehuana* (1947) a la mostra col·lectiva "Quaranta-cinc autoretrats de pintors mexicans: del segle XVII al XX", al Palau de Belles Arts de la Ciutat de Mèxic.

La mateixa artista, sobre la seua pintura, confessa el següent: "Realment no sé si les meues pintures són o no són surrealistes, però sí que sé que són la més franca expressió de mi mateixa, sense prendre mai en consideració ni judicis ni prejudis de ningú. He pintat poc, sense el menor desig de glòria ni ambició, amb la convicció de, abans de tot, donar-me gust i després poder guanyar-me la vida amb el meu ofici." Potser va ser el poeta guatemalenc Luis Cardoza i Aragón el que millor va definir la seua pintura: "És

una pintura tràgica, referida sempre a la seua vida interior, assetjada per dues o tres obsessions primordials, refinada sanguinària, amb delectació amarga en el dolor, per alliberar-se i exaltar la vida. L'autenticitat del sentiment, de l'angoixa, és tan patent, que hi ha creat el llenguatge per al seu punyent monòleg hamleticà."(5)

Sobre la seua mort, Gómez Árias va escriure el següent: "Després, els divorcis i les reconciliacions, els intents de suïcidi, fins que la mort arriba potser abans que la seua mort física. Va morir de mort natural, però els intents de suïcidi l'havien minada i les malalties l'havien mutilada." (6)

Manolo García

NOTES:

1. Raquel Tibol. *Frida Kahlo. Crónica, Testimonios y Aproximaciones*, Mèxic, D.F., 1977.
2. Jesús Molina. *Wilhem Kahlo Kaufmann (1872-1944)*. Algunes referències sobre la seua vida, a *La lente de Guillermo Kahlo en la arquitectura religiosa de México*, Generalitat Valenciana, 1998.
3. Jean van Heijenoort. *Con Trotsky. De Prinkipo a Coyoacán*, Mèxic, DF, 1979, Editorial Nova Imatge.
4. Patrick Marham. *Sonar con los ojos abiertos. Una vida con Diego Rivera*, Editorial Debat, Madrid, 1999.
5. Luis Cardoza i Aragón. *Pintura Contemporánea de México*, Edicions Era, Mèxic, D.G.F., 1974.
6. Víctor Díaz Arciniega. *Alejandro Gómez Árias: Memoria personal de un país*, Grijalbo, Mèxic, DF, 1990.